

Frankovics György:

Női vámpirisztikus (gyermekágyas- és nyomó) démonok a horvátok és a szerbek néphitében – a mora/mura/nora és más lények

A *mora*, e vámpirisztikus hiedelemként a magyarországi horvátok és szerbek hitvilágában kimutatható, a szerbek esetében a *vámpír* is, addig a magyar néphitből hiányzik, funkcióját az egyszerre több mitikus lény tulajdonságait hordozó *boszorkány* veszi át.¹

A hazai Dráva menti horvátok hiedelmeiben a *mora/mura/nora* az alvó embert megnyomja, megszipja a mellét, megfojtja; férfiakat, nőket és gyerekeket kínozzhat, veszélyes a terhes nőkre, azokat szopja.²

A baranyai bosnyákoknál (horvátok) bejöhét a házba a becsukott ajtón keresztül, s a legerősebb testű ember is megbetegszik a *mora* nyámásától. Éjjelkor jár, s nyomása következtében az meg sem szólalhat, csak „em-em-memmel válaszolhat”, s másnapra az ember teste csipé-sektől lesz teli.

A *nora* a kásádi és a volt alsószentmártoni sokácok (horvátok) szerint különösen a kisgyerekekre veszélyes.

A zalai horvátoknál a megnyomlány a *mrak/mrake* – külön részben szólunk róla –, amely a Babócsai környéki, a szentmihályhegyi horvátoknál, valamint a Balaton környéki (somogyi) tót-horvátok ráolvasó szövegeiben fordul elő, a bunyevácoknál (horvátok) napjainkra alakja, ténykedése elfelejtődött.

A nyugat-magyarországi horvátok *mora/mura/trut/benedik* néven ismerik. A Sopron környéki kaj-horvátoknál a *mura* „szívja” az ember mellét, amitől az viszket. A kópházi ça-horvátoknál a „túlvilágról” érkező *mora* megnyomja az embert, „az ember meg tehetetlen, egészen kiizzad.” A Szombathely környékiek *trut/trudnak* nevezik, aki úgy megnyomja az embert, „hogy eláll a lélegzete”. A Harasztiban élő asszimilálódott horvátok tudnak a *benedikről*, aki megnyomja az embert, annyira hogy az nem aludhat, de a vámpírszerű lény láthatatlan marad.

A dusnoki rácok (horvátok) a *moráról* mesélik, hogy megszipja az embert, s ennek következtében megcsomósodik a melle, s csak úgy megy szét a csomó ha „imádkoznak”, mégpedig a következő ráolvasó szöveget mondják:

Mora, roma,
sedi doma!

Mora, roma,
maradj otthon ülve!

Bak su ti na puti, Az utadon „bak”
Od Boga propeti Istentől megfeszítetett,
od Ivana prokleti!³ Jánostól megátkozott!

A balaton környéki horvátoknál a *bosurka*, a Pest környékieknél a *bosorka*, a babócsa környékieknél a *vile* „szopja” a gyermeket, míg a boszorkányok megnyomják („podruca”, „gnječi”) az alvó embert.

Baranyában a lippói szerbeknél a *mora* megnyom, halált hoz az élőre, „úgy jön, mint a halál”, azt tartják, hogy női lény. „Az öregek mesélték, hogy a *mora* lány volt, de nagyon megöregedett, he, he, he igen. Nem tudott férjhez menni, és így lett belőle *mora*... Valamit vétkezett, de nagyon... És az ördög elátkozta, és így lett belőle a halál.” Az erdősmecskei szerbek szerint az embert megnyomja és megfojtja, „bal kézzel kell valamit megfogni, akkor nem szabadulhat”, „az ilyen ember nem aludhatott éjszaka, hanem nappal aludt”⁴

A szlavóniai horvátoknál *morává* alakultak át a viasszerű, halovány, beesett arcú asszonyok. A *mora* mindenkit megnyom, de leginkább a gyermekágyas csecsemőkre veszélyes.⁵ A szlavóniai Otokban élők úgy tartják, hogy az olyan asszonyt nyomja meg, aki nem tud másnap felkelni az ágyból, akinek másnapra fáj az egész teste, a melle, és kék foltokkal („modrice”) lesz tele.⁶ Maja BOŠKOVIĆ-STULLI legújabb kutatásai szerint a *mora* olyan újszülöttből válik, akit még a keresztelés előtt macska vagy tyúk átugor, átröpül. A *mora* szopja („cika”) a gyereket, és a talpát csiklandozza.⁷

Tihomor ĐORĐEVIĆ szerint a *mora* boszorkányhoz hasonló női lény, akiben rossz lélek lakozik, amely éjszaka különböző alakzatokban elhagyja a testét, s az alvókat megnyomja, szorongatja és szopja.⁸ Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ szerint a *mora* olyan boszorkány, aki megbánta bűnét, és megfogadta, hogy nem eszi meg többé az embereket, hanem csak éjszaka megnyomja őket, és akadályozza légzésüket.⁹ Crna Gorában némely lány férjhez menését követően válik *morává*.¹⁰ Lehet még olyan asszony, aki fojtogatja az embereket és a különböző állatokat, „fehér asszony”, aki a házban mindenkit megszip; csak lány lehet „olyan akinek rossz volt az anyja, aki szidta a gyermekeit, szemérmetlenül

viselkedett, hamisan esküdött.”¹¹

Slobodan ZEČEVIĆ kutatásai alapján a nyugat-szerbiai részekben a *moraról* szóló hiedelmek fejlettebbek, míg az ország keleti és vajdasági részén majdhogynem teljesen ismeretlenek.¹² Érthető tehát, hogy a hazai szerbeknél – Szeged és vidéke, valamint a főváros környékieknél – nem mutatható ki, náluk a *vámpír* alakja körvonalazódik. A baranyai szerbek e térségekre Hercegovina területéről érkeztek, s ezért érthető a magyarországi szerb hitvilág sokszínűsége, „mássága”, eltérő vonásai.

Vuk VRČEVIĆ adatai szerint a *mora* minden olyan lány, aki burokban születik, s a bábasszony a méhlepényt nem égette el a tűzön.¹³ A Dubrovnik melletti horvátok lakta Konavliban „amikor piros burokban lány születik, abból lesz a *morica*, amikor meg férjhez megy, boszorkánnyá válik. Dalmáciában bármelyik kék burokban született gyermekből *mora* válik, ezért az ilyen nehezen megy férjhez, ugyanis tartanak tőle, mert boszorkánnyá válva elpusztítaná a gyermekeit.”¹⁴

Hercegovinában abból a gyermekből lesz a *mora*, aki ünnepek előtt fogan meg, vagy amikor a nő menstruál. Ezért a burkot a születést követő este „süket éjszaka” fel kell vinni a ház tetejére, és ki kell hirdetni: „Nálunk piros burokban gyerek született.” Ha ezt megteszik, akkor nem lesz belőle *mora*. Krk-szigeten is ezt tartják. Mesélik, hogy az egyik férfi arra gyanakodott, hogy felesége *mora*, aki macska képében elhagyja a testet, s hogy ezt megakadályozza, míg az ilyen asszony alszik, fakesztertet kell a szájára rakni, és ő így tett. Az asszony szelleme már eltávozott előtte, majd légy alakjában visszatért, és a száj körül repkedett. Levéve a keresztet a légy visszament az asszonyba. Hercegovinai adat szerint, amikor két lány *morává* akar változni, akkor éjjel elmennek a temetőbe, valamelyik sírból kivesznek egy koponyát, s abból jósolnak. Egy másik adat szerint, úgy válhat *morává* a lány, ha ráül a kenyérre, ekkor megjelenik előtte a fekete ördög, és hatalommal ruházza fel. Harmadik módja, hogy egy köcsögbe, tisztátalan dolgokat tesz, s abba olyasmit rak még, amit szigorúan őriznek a tisztátalanságtól: például kenyeret, sót, chetó ételt, s ezt nevezik ők „čvaranjem”-nek.¹⁵

A Dráva menti horvátoknál és a baranyai bosnyákoknál is a *mora* macska képében jelentkezik, az ellene való védekezés módjai: fokhagyma, bagó, vagy kiírják az ajtóra „Nem vagyok otthon!”, akkor többé nem jön, petróleummal bekenik magukat, fokhagymával és a párna sarkával kell megkenni, érinteni a szopás, nyomás helyét, illetve „škrutuljače”-t, azaz a bikla kötőjét kötötték a kilincsre. A baranyai bosnyákok korsóba, üvegbe megfogták, s akkor nem tudott vizelni, „akkor másnap visszamegy”, kést szúrtak az ajtófélfába, fokhagymát, söprűt és tükröt tettek az ágyba. Az alsószentmártoni sokácok szerint macskává, kutyává és tüvé alakulhat át a *nora*. Fokhagymát nyomkodtak az ajtózárra, illetve a

fokhagymakoszorúról leszédtek a fokhagymafejeket, s a koszorút rátették a kilincsre. Az ajtóra a három keleti bölcs nevének kezdőbetűjét írták fel: GMB, és rárajzolták a *nora* „lábait” (kettő „L” betűt, egymástól elfordítva, söprűt az ajtó vagy az ágy mellé rakták, de a gyermekágyas anyát és csecsemőjét lepedővel bekerítették, és bazsalikomot tettek oda, valamint becsukható kést. A *mora* a gyermekágyas anyára nézve ártalmas; a nyugat-magyarországi horvátoknál, konyhai villát szúrtak az ajtófélfába. A *trut* a horvátlövőiek szerint megfogható, másnap sóért jelentkezik. A hidegségiek disznó ürülékkel bekenték a megszopott mellet. A felsőcsatáriak a *trut* ellen – lehet férfi és nő is – „trutove noge”, azaz a „trut lábát” rajzolták az ajtófélfára, vagy egy csillagot (Salamon jelét).¹⁶

A baranyai szerbek fokhagymát tettek a kulcslyukba, a söprűt fordítva az ajtóra fektették, keresztet rajzoltak az ajtóra. A Szeged-vidékiek nyári hőség idején, nem ismerve a *morat* mint mitikus lényt, ezt a frazémát használják: „Bije ga *mora*!” („Kínozza/gyötri a *mora*!”).¹⁷

A *mora* elleni védekezési eszközök között a szlavóniai horvátoknál (Otok) szintén kimutatható a Salamon-betű,¹⁸ valamint Dalmáciában szarvat mutatnak neki (a kinyújtott kisujjal és a mutatóval, illetve „fikuszt”).¹⁹

Különbözőképpen megfoghatják: a láb hüvelykujjára kötött madzag segítségével, kést dobnak utána. Am előtte háromszor körbe kell szaladni a házat, egy fazék alá tett, meggyújtott gyertya segítségével, vagy ha fémpenzt kettévágnak, az egyik felét a küszöbre, a másikat meg alája teszik, akkor nem tud kijönni a házból, de a küszöbre helyezett kaszakó vagy a tűzhelyen lévő keresztbe tett lánc is segít.

Vagy ha „pobratomstvo”-t („testvériséget”) fogadnak. Crna Gora-i elfogási mód: „Dodi, kujo, sjutra u jutro prije sunca da ti dam malo soli!” („Gyere el, szuka, holnap napfékelte előtt, hadd agyjak neked egy kis sót!”).

A horvátországi Samoborban böjttel, lefekvés előtt imával, szenteltvíz hintésével védekeznek. Úgy is, hogy a „*mura*-lábát” (pentagram) egyetlen húzással rárajzolják a gyerekbölcsőre, illetve az ajtófélfára. „Kvaterni” pénteken a templomi harangtengelyről kenőcsöt szereznek, s azzal kenik be minden este a mellüket (Bosanska Krajina).²⁰

Morából lesz a boszorkány akkor, amikor férjhez megy, s az lesz a haláláig, ha csak meg nem gyón a papnak. Ha gyónás nélkül hal meg, nem lesz nyugta, járja majd a temetőket. Ezek a kísértetek, illetve a *vukodlakok*, akik különböző állatokká alakulnak át, s a temető mellett éjjel elhaladó embernek megmutatkoznak.²¹

A horvátországi Bilo-goraban a gyermeket szopó és a felnőtteket megnyomó *mora* olyan, hogy maga az ember sem tudja milyen is. Alaktalan fekete tömeg, amely éjjel az emberek mellén, illetve a nyakán látható.

Az ilyen ember forgolódik az ágyában, álmában dobálja a testét, kezével a melléhez és a nyakához kapkod, s azt álmodja, hogy valamilyen borzalmas lény kergeti a hegyeken át, de nem tud előle elmenekülni, s végül ez a valami elkapja a nyakát.

Amikor a *mora* szopja a gyermeket, megdagadnak és kipirosodnak a mellei, hideglelőssé, nyugtalanná, étvágytalanná válik, és minden különösebb ok nélkül sírni kezd.

Az ajtón keresztül érkezik, ezért kell felírni a „*morska noga*”-t, azaz öt vagy hat *mora* lábát – levél alakzatot – rárajzolják a pentagrammot vagy a hexagrammot. Hatékonyabbnak bizonyul a védelem, ha piros krétával és nem szénnel, illetve ceruzával kerül az ajtóra a rajz. Ügyelni kell arra, hogy a vonalakat egy másik ne keresztesse kétszer, a rajz kiindulópontját össze kell kötni úgy, hogy a rajz úgy tűnjön, mintha egy folytonos vonallal rajzolták volna meg.

A hexagrammot úgy rajzolják meg, hogy szárai éles csúcsban végződjenek, míg a pentagrammnál lekerekítettek is lehetnek.

Amikor a „*mora* lábát” rajzolják az ajtóra, a következő mágikus formulát mondják:

Mora, ludomora Mora, bolond-mora,
ne znala kakav je danas dan. ne tudd, hogy mi-
lyen nap van ma.
Danas je utorak Ma kedd van
u g... u joj uporak a s... (uporak?)

Jó, ha krétával kiírják az ajtóra: „Senki sincs itthon!” Viszont ha a *mora* a háziak köréből kerül ki, egy mogyorópálcával jól el kell verni, akkor az ember meggyógyul.

Amikor a csecsemőt szopja, a mellét fokhagymával bekenik, és a pelenkájába is tesznek belőle. A *mora* nem viseli el ezt a szagot, és elkerüli a házat is. Jó még emellett két villát egymás mellé, egymásba beszúrni, és a bejárati ajtóra akasztani, krétával pedig kiírni föléje: „*Mora, moma, nema Marice doma*” („*Mora*, nagylány, a Marica nincs itthon”).

A gyermekre fordítva adják fel az inget, vagy a férfi-mellényt.

Ha mindez nem használ, akkor a gyermek mellét be kell kenni kocsikenőccsel, s ha valaki a háziak, illetve a szomszédok közül a *mora*, akkor be lesz reggelre kenve a szája, így meg lehet tudni, ki az, és jól el kell verni.

Védelmül fel lehet használni a lókantárt, amit maguk mellé tesznek az ágyba, s ha érzik, hogy szopja őket a *mora*, akkor a fejébe kell vágni és erősen megszorítani. Ha a *mora* nő volt, akkor azonnal lóvá változott.²²

Vuk STEFANOVIĆ KARADŽIĆ is feljegyezi a *moraról* hogy lóvá változik.²³

A *mora* úgy fogható meg, ha kétkarú mérleget az alvó magával visz, s a takaró alá eldugja, hogy a *mora* ne vegye észre, mert különben elmenne. Amikor eljön, és megnyomja az embert, akkor minden erőt beleadva a

mérleget ki kell venni és a kampóval beakasztani a *morat*. Így lehet megfogni.

A molnár így fogta meg Blagojevóban a szomszédba való lányt. Ekkor az arra kérlelte, ne árulja el kilétét, s ő nem fogja többé bántani, amit a molnár megígért.

Amikor felfedik kilétét, többé nem szülhet.

Léggyé alakulhat, amikor a kulcslyukon keresztül kíván bemenni a lakásba.²⁴

A Jugoszláv Néprajzi Atlasz számára gyűjtött legújabb publikálatlan szerbiai feljegyzés a *moraról* megjegyezi: „szellem, s a vámpír szelleme, vagy a megdöglött lóé. Olyan boszorkány, amely burokban született, vagy olyan gyermek, akit akadályoznak szoptatás közben.” Alakja keveredik a boszorkányéval és a vámpíréval, burokban születik, hasonlóan a dalmáciai horvátok hiedelmeihez. Több adat megerősíti, hogy a keresztleletlenül meghalt gyermekekből a *nekrštenicikből* lehet, akikből ártalmas *drekalo*, *drekavac*, míg a moldvai magyaroknál *rekegő*, illetve a szerbeknél *mora* válik. Ez megerősítése (kapcsolata) a gyermekágyas anyával és az újszülöttnél (elveszik tőle az anya csecset), vagyis halála, ha nincs is konkrétan megjelölve, ám az az adatokból kikövetkeztethető – „od deteta rodenog” (megszületett gyermekekből) lesz azzá. Emellett, olyan asszonyokból is válhat, akik az ördöggel kerülnek kapcsolatba. „Olyan, aki lélek alakban elhagyja az alvó testet, és az embert gyöttri”. Mindenféle alakot felvehet, és minden résen áthatolhat. Az olyan emberek mint a *mora*, alvás közben boszorkánnyá, vámpírrá és vukodlakká alakulnak át.²⁵

A szerbiai muszlimok *mora* elleni ráolvasásai, a *mora* „ördögszerű” kapcsolatai, az amulettek használata PÓCS Éva kutatásait igazolják, aki sumér, babiloni, zsidó és más népek képzetei kapcsán a hasonló démonokról szólóan közli, hogy azok gyermekölő, csecsemőrabló, újszülötteket bántalmazó, férfiakat megkínzó incubus-démonok (például, *Umm-as-Sibyan*, aki *Iblis* lánya orrából dől a füst, szeméből tűz tör elő, farkasként üvölt, kutyaként ugat, és bármiféle állat alakját képes magára öltetni, de hasonló hozzá *Lilith* és *Gello*, akik a félelmetes babiloni démonok jegyeit átöröklik).

BARNA Gábor zempléni, abaúji és borsodi településeken a *noraról* nyert adatai szerint az a szopás nélkül meghalt, vagy a halva született gyerekek lelkéből keletkezik, gyakran a keresztleletlenül meghaltakéból. A környező népek – csehek és morvák – képzetei szerint a keresztleletlenül elhalt gyerekek lelkéből lesz a *vámpír*, a lengyeleknél az *upior*, az erdélyi románoknál a *moroi* válik.²⁷

Kosta KOVAČEVIĆ a *moraról* és *vješticaról* (boszorkányról) írva egy sor tekintetben érdekes ráolvasó szöveget közöl: „*Mora*, lezi doma! / Doma su ti puti, / Zemlja ti je uzda, / Bog te prokleo! / Sveti Jovan sapeo, / Sveti Videlan, / Koji po moru hodaše / I brodove vozaše, / Sveži *mori* moći, / Sveži tatu ruke, / Sveži vuku zube, / Da vuk ne izjede, / Da tat ne ukrade. /

Okani se *mora* i vještica, / Pogani đavolice. / Neću ih se okaniti, / Dok ih ne dočeram / Na dubove grane. / Na granama recke, / Na reckama kaplje, / Na volu dlake, / Na pijevcu repušina. Amen.”²⁸ („*Mora*, feküdj otthon! / Otthon van a te utad, / A föld a te kantárod, / Az Isten elátkozott! / Szent János megfeszített, / Szent Videlan, / Aki a tengeren járt / És hajókon hajózott, / Kösd meg a tolvaj kezét, / Kösd meg a farkas száját, / Hogy a farkas ne egye meg, / A tolvaj el ne lopja. / Hagyd el a *morat* és a boszorkányokat, / A pogány ördöglányokat. / Nem hagyom őket nyugton, / Míg el nem űzöm / A tölgy ágaira. / Az ágakon a recéket, / A recéken a cseppeket, / Az ökrön a szórt, / A kakason a faroktollat. Ámen.”)

PÓCS Éva kimutatja, hogy a terhes és szülő nőket, csecsemőket bántalmazó női démonok, hasonlóan a zsidó *Lilith*hez, a görög-keresztény *Gello*hoz, a mohamedán *Qarinah*hoz, valamint, a tőlük az anyákat és újszülötteket védő amulettek, illetve ráolvasásoknak – a Balkán esetében – egy helyi démon, a *mora* elleni védekezésül szolgáló sajátos altípusok vonultathatók fel. A *mora/mura* stb. „nyomó” démonnak a vámpirisztikus tulajdonságokkal rendelkező a közép-európai *Mahr/Alp/Drud* a megfelelője. A *mora*-ráolvasás eredete mindeztáig ismeretlen, a *Gello*-ráolvasás motívumait töredékesen, romlott formában tartalmazza. Mágikus elemmel kiegészülve a szöveg, miszerint a *mora*-démon mindaddig nem jöhet be, ameddig meg nem számolja „Az égen a csillagokat, / A fán a leveleket, / A tengerben a homokszemeket, / A kutyán a szórt, / A kecskén a szórt, / A juhon a gyapjúszálakat, / A gyapjún a szőrszálakat.” „A délszláv *mora* – ellenében közép-európai rokonaival – mindig nőnemű lény, akinek legfontosabb tevékenysége az újszülöttek és a gyermekágyasok bántalmazása.”²⁹

A nyugat-magyarországi horvátoknál azonban kimutatható a kontamináció; kétségtelen a német hatás: a *trut/trud* lehet férfi és a faluban élő nő is, valamint *benedikt* – neve után ítélve – szintén férfi.

A hazai horvátok között gyűjtött ráolvasásokban a *moraelleniek* is szerepelnek: az észak-baranyai Nagyhajmáson, a Pécs-környéki pogányi és személyi bosnyákoknál, a bácskai rácok lakta Dusnokon, de a garai és a csikériai bunyevácoknál is; az utóbbiak szövegeikben a *morat* számolási kötelezettség terheli, azaz „míg meg nem számlálja / az erdőben a faleveleket / a tengerben a homokszemeket / az égen a csillagokat”, egy másikban: „Míg meg nem számolja / a völgyben a cseppeket, / a hegyben a leveleket / a küszöb felett a lábfejeket, / a Dunában a vízcseppeket!” A garai ráolvasóban a *vištica*val és a *vatoval* (fogdosó) együtt szerepel, ez utóbbi megeszi az embert, a *mora* meg megnyomja, a csikériaiban a boszorkány mellett a *tato*³⁰ (rabló) is megjelenik, ami a Diebsbann-ráolvasásra utal, azaz német, cseh, francia, dán, balti párhuzamokra.³¹ A démonmegkötők Isten és Szent Tamás (Nagyhajmás),

Szent Vid, Szent Vare (ez utóbbinak nem ismerem a magyar megfelelőjét – F. Gy.), a Szent Szentség feladata a tolvaj kezének megkötése, valószínű a gyermeket elrabló démonok megkötése, ugyanis a ház, ahol az imát mondják: „Kereszt van benne, / A Szűzanya hatalma, / Isten segítsége van rajta”; Szent Tato köti meg a három démont: „a tolvajnak a kezét, / a boszorkánynak a száját, / hogy a tolvaj el ne lophassa, / a boszorkány meg ne ehessen, / a *mora* meg ne nyomhassa”, amihez Isten és Szent Iván nyújt segítséget. A sátánt, a tolvajt, a boszorkányt üldözik, megkötik mindegyikük kezét, száját; Szent Katalin imái, Krisztus sebes válla, az ott éjszakázó tizenkét apostol, János, Lukács, Mátyás és Márk védelmez. A baranyai sokácoknál a Szent Katalinról szóló imákban mártíromságának: keréketörés, töviskoszorú: rátétel és levétel motívumait követően az Isten mondja, hogy aki ezt az imát elmondja annak nem kell félnie / a „Vile, vištice, / Štite, štite / Vatre goreće, / vode topeće”, azaz „a tündértől és a boszorkánytól, / a védőtől és védelmezőtől, / az égő tűztől / és a vízbefulladásától.” A baranyai bosnyák ráolvasó szöveg majdnem teljesen megegyezik a dusnoki ráolvasással. „*Mora*, roma, / maradj otthon” kezdetűvel, ahol a segítséget/védelmet Istentől és Ivántól kap a ráolvasó szöveget mondó, amit archaikus imaszövegként is értelmezhetünk. A bosnyákoknál az ördögi kísértetek és cselvetéseik ellen, a Sátán és a többi földet bejáró, embereket tönkretévő rossz szellemek ellen Szent Mihály arkangyal segítségét kéri, isten oltalmát, az égi seregek segítségével, hogy azokat a pokolra lelőlje.³² Még egy struma elleni ráolvasással rendelkezünk, ahol isten és a Szűzanya segítséget kéri a betegség elhárítására, hogy azt a földbe küldjék, valamint egy *mrak/mračica* ellenit, amit a *mrakról* szólva ismertettünk; a démonmegkötő szövegekben a lokális szentek mellett leggyakoribbak a keresztény tanokból ismert szentek, beleértve Mihály arkangyalt is, azaz a zsidó jellegű Michaelt.

A *mora/nora* hiedelemlény, habár fő funkciója a *Gello*-hoz és *Lilith*-hez hasonlóan a gyermekágyas aszszony és az újszülött megnyomása, emellett több azoknál, ugyanis a terhes nőkre, a nagyobb gyerekekre – főként a serdülőkre – de a felnőttekre, valamint az állatokra egyaránt veszélyes; nemcsak hogy megnyomja őket, hanem mellüket is szívja. Gyakran a szívviszédő boszorkánnyal együtt jelentkezik, leginkább macska képében, kulcslyukon át jön a lakásba.³³ PÓCS Éva tanulmányából idézve az analógiák teljesen azonosak: „Az örmény szövegekben megjelenő *Ál démon* a jelenkor Irán reettegett gyermekágyas-démona, de a törökök és örmények is ismerik. Iránban elterjedt hit, hogy az első hét napon veszélyes az újszülötthez; macska, madár vagy más állat képében a kulcslyukon is behatol, ellopja a gyereket, kitépi és felfalja a gyermekágyas máját és szívét, de lidércnyomást okozó *incubus*.”³⁴

A kutatást ilyen irányban (*Ál démon-mora-vještica*)

kellene folytatni, bizonyára releváns adatokhoz és felismerésekhez jutnánk, a nemcsak most tárgyalt démonok esetében, hanem más mitikus lények párhuzamainak megvonásakor is. A kelet- és dél-szerbiai részekben lejegyzett ráolvasó szövegek eltérnek a már ismertektől, így a ključ falvak román/vlach lakói között Dušan DRLJAČA és Jovan PEJKIĆ kézirata,³⁵ szerelmi – „de dragoste”, szemmelverés elleni – „de deoichist”, ártó/rossz démonok ellen, azaz „ellenük” – „din elje”, betegség elleni – „de izdat”, sárgaság elleni – „de gelbineta” és „de moroi” ellenit is jegyez. Két okból is fontos az utóbbi szövegekre való kitérés: archaikus üzenetük okán, valamint a démonikus lény elnevezése miatt. BARNA Gábor a román *moroi* terminust a *vámpír* szó változataként jelöli,³⁶ ugyanúgy a szerb szerzőpáros is *vámpírnak* fordítja. A „pasarica codolbica”, azaz a kodolbina madár (tavasszal jelenik meg a mezőn, a szántó embert követve gilisztákra és kukacokra vadászik, állandóan mozgatja a szárnyait és a farkát billegteté) feladata: köre állni, minek következtében az négy részre törik, s a kilencvenkilenc vámpírnak minden szemét, éjszakáját, nappalát kell elvennie, majd amikor megszólalnak a kakasok, akkor kell őket a beteg agyából, az arcából, szívéből, tüdejéből, kezéből, könyökéből, minden csontjából, kilencvenkilenc vénából kiűznie, olyan helyre, ahol nem hallik a fejszecsattogás, ahol nem fonja leány a haját, ahol az Istent nem emlegetik. A beteg ezt követően megtisztul, olyan lesz, „mint az égen a csillag, / a születő nap, / az ágas-bogas bazsalikom, / mint a búzaszem”. Egy másik szövegben, ha a betegség okozója a *moroica*, vámpír, akkor hasadjon ketté.

„Elaludt Karakan a Karakan hegyen, / kicsit aludt, furcsa álmodt látott: / innen jön háromszáz felővezett / előttünk megy háromszáz felővezett, / előttük meg megyen Toma uram, / és „tonota” a viléket és a boszorkányokat, / által az ötszárú nadrágszáron, / hogy a Tonošna folyóba engedje őket. / A Tonošni-tó zavaros és véres. / Elkezdtek őt átkozni: / – Ne, Istenre kérünk, Toma urunk, / Mi segítségére leszünk, / segítségére az özönvíztől kezdve. / Erre Toma így válaszol nekik: / – Menjetek innen, ti Isten átkai, / nem kelletek, sem segítségetek; / hanem elmegyek a legmagasabb város alá, / hogy megkeressem Tonotlijét, / és nőtestvérem Sevetlijét, / és anyámat Devetlijét. / Hogy hozzanak hagymát „krekeljet”, / „omanat”, „doljanat”, és ötujjú lóherét, / hogy a vilék és a boszorkányok ellen kenegessem magam. / Ha megszámlálják: / az égen a csillagokat, / a tengerben a homokot, / a homokon a cseppeket, / a kutyán a szőrt, / a fán az ágakat, / az ágakon a leveleket, / a leveleken a harmatot, / a harmat alatt minden élőnek a haját; / akkor ártsatok nekem.”³⁷

„Živače, hősiünk, / te életerős vagy, te hős vagy, / a vizimalmodt megállíthatod, / a fát és a követ földre döntheted, / az embert megölheted! / Csodatevő betegség jött, / csodatevő emberek keresik, / a Csodatevő Borko

eljön, / csodatevő füvet hozott, / csodatevő kezét hozott, / csodatevő kése van, / csodatevő ráolvasókat mond. / Živače, hősiünk, / te életerős vagy, te hős vagy, / mindenféle betegséget szétozathatsz, / az „alatól”, „vilétől”, „babicétól” jövót, / a boszorkánytól, a „noćnicától”, / a hidegrázástól jövót. / Én ráolvasót mondom, hogy szétozlassam, / én szétozlatom, hogy szétozlassam, / a fát, a követ meghagyom, / és a (Jovant) meggyógyítom, / Usztu, usztu, térj vissza!”³⁸

PÓCS Éva a gyermekágyas démonokról védő ráolvasásokról szólva Délkelet-Európában és a Közel-Keleten megállapítja, hogy a „Vestita démon csak e szövegekből (Gello-ráolvasások – F. Gy.) ismert a román néphitben, és véleményem szerint nem más, mint a többi délszláv nyelvben „boszorkány” jelentéssel használt *veštica*, erre vall a néha előforduló Vestita alak is.” Kérdéses azonban, nyelvészetileg igazolható-e feltevése? A horvátok néphitében az „ező”-nyelvjárásnak megfelelően *veštica*, az „ijező”-nyelvjárásban *vještica* és az „iző”-nyelvjárásban *vištica* alakban fordul elő, ami egyértelműen utal a „jat” reflexióira, tehát nyelvi fejlődésében nyomon követhető a folyamat, de a tabunak számító elnevezés következtében a démon neve némely horvát nyelvjárásban a *coprnica*, *copernica* alakban fordul elő, amely a német a *zoppeln*, *zoppelnig* (izegni-mozogni; izgó-mozgó, nyughatatlan jelentésben) származik, de nem ritkán a magyarból kölcsönzött *bosorka*, *bosurka* (*boszorkány*) elnevezés formájában került átvételre, sőt, a Dráva menti horvátok gyakorlatában ez utóbbi átvételek együttes használata figyelhető meg. A Vestita alakból való eredeztetés többek között azért is gyanús, mert kiejtésében is eltér a *vještica/veštica/vištica* alaktól, s ezért a szerző nyelvészetileg nem dokumentált feltevését el kell vetnünk. PÓCS Éva további fejtegetése nem teljesen világos, amikor ezeket írja: a Gello-ráolvasásokban „Avestita (Vestita) a Sátán szárnya” a görög *Abyzuth*-nak megfelelő *Avizuha*. „A többi különböző betegségek vagy betegség tünetek nevéből képzett szó – már amennyire értelmezhetők egyáltalán a nevek. MANSIKKA a délszláv *veštica*-változatokat is említi (ezeknek azonban nem tudtam nyomára bukkanni.) Gyakori az ördög, illetve „ördögnek nevezett Vestita” démonnév is”, közli az idézett szerző.⁴⁰

A *vešticek*, *noćnicék*, *vilék*, *babicék* nemcsak betegségdémonok, hanem egyben gyerekágyas démonok. Ezek a típusok teljesen eltérnek a Gello-Szent Mihály-ráolvasásoktól, s minden kétséget kizáróan archaikusak, régebbiek, mint az általunk bemutatott magyarországi horvát vagy az altípusokba sorolható balkáni ráolvasások. Korai lenne azt is kimondani, hogy általuk eljutottunk volna az eredethez. Egy azonban biztos, eredetiségükhöz, archaikájukhoz nem fér semmi kétség.

A *mora* megnevezést némely nyelvész a germán *mara* alakból mutatja ki, némelyek a görög *μωρα*, míg egyesek úgy vélekednek, hogy indoeurópai eredetű szó,

amelynek szótöve megőrződött a francia *cauchemar*, az angol *nightmare* és a német *Nachtmahr* alakban.⁴¹ BARNA Gábor a nyelvészek kutatásaira támaszkodva e hiedelemalakokkal kapcsolatban a különböző azonos szótöből *mora/mura* eredő vámpírszerű lényt mutat ki a szlovákoknál, délcseheknél, a morva-szlovákoknál, lengyeleknél, horvát-, szerb-, bolgár- és ukrán nyelvterületen, a felső- és alósszorboknál, orosz, román és északkelet-magyarországi területen. Az óslávban a *mora* fehér⁴² jelentésében a mai képzetekben mint fehér ruhás, elképzelt lény csak a montenegrói területeken mutatható ki.

Mrak, mračica, orko

A magyarországi horvátoknál a *mrak* (sötét férfi alakjában, nagy fekete kalappal a fején megjelenő mitikus lény), és a *mračica* (női változata), vámpirisztikus hiedelemlény, az élő néphit része a zalai, somogyi horvátoknál, valamint a már asszimilálódott buzsáki tótoknál (ez utóbbiaknál „mindkét” alakját őrzi egy ráolvasó szöveg), míg a többi horvát etnikumnál ilyen elnevezéssel nem mutatható ki.

Buzsákon a ráolvasás szövege a *mora* elleni védelmet nyújtó ráolvasásokra hasonlít, ugyanis a *mrakot* és a *mračicat* a hegyekbe küldik a *Szent Svetica* (fordításban így jelölném *Szent Szent*), aki női lény, ám közelebbit nem tudunk róla, s az összes női szentekre a *svetica* mint gyűjtőfogalom alkalmazható, akinek segítségével: „A *mrak* ül a padkán / a *mračica* a padka alatt. / Amit a *mrak* megigéz (megront – F. Gy.), / Azt a *mračica* kimondja: / Az ő Szent Szentjével / Járkáljon a hegyekben, / Mint a levél és a fű a földön.”⁴³

A *mrak* a terhes nőktől, a gyermekágyas asszonyoktól és az újszülöttől elválaszthatatlan; gyakran a *mora*, a boszorkány és az ördög – kicserélik a gyereket – vonásait kölcsönzi, alakja összetett – mint azt látni fogjuk, kiegészítve a horvátországi adatokkal –, *nečisti duh*, azaz „tisztátlan szellemnek” is nevezik a zalai horvátok.

„Amikor az asszonyok megszülettek, akkor arra az asszonyra rájön a *mrak*.” „Megnyomják a *mrakék* (itt többes számban szólnak róla – F. Gy.) az embert, amikor elalszik.” „Eljön megnyomni. Hatalmas nagy kalapja van. Ahhoz a nőhöz jár el, akinek csecsemője van. Én tudom, hogy eljön, mert én is úgy voltam. De nekem az anyám mindig azt mondta, hogy tegyem a nyakamra a törölközőt, akkor nem tud bejönni az olyan asszonyhoz, akinek kisbabája van. Mondják, hogy mindig kicserélheti a gyereket.”⁴⁴

A lejegyzett hiedelemmondákból az is kiderül, hogy a nyomás mellett *megnyargalja* az embert, alakja a vele való találkozáskor óriásira nőhet, „úgy néz ki, mint a fekete ördög. Fekete, hatalmas kalapja van”, „úgy *megnyargalja* az embert, hogy a térde és a combja mind fe-

keté lesz.”

A *mrakról* teljesebb képet egy másik feljegyzésből nyerhetünk: „A temetőben a *mrakék* gyűléseztek, este hat óra volt. Arról beszélgettek, hogy mit fognak csinálni. Akkor azt mondták: – Menjünk a faluba. Ahol a kaput nyitva hagyták, ott bemehetünk, ahol csukva van, oda nem. Akkor elindultak, és csengővel csengettek. Ott csengettek, ahol tudtak. Ahogy mentek – itt jegyzem meg, hogy a *mrakékról* szólóan végig nőnemben beszélnek – F. Gy. – csengettek útközben, s bementek a házba. Átmentek az úton, és a kulcslyukon bementek a házba, s elmentek az asszonyhoz, mondták neki: – Én most elvesszem a gyerekedet! – Nem fogod elvenni tőlem!”

Az asszonyokat megnyomta – a folytatásban már hímnmű lényként esik róla szó – F. Gy. –, kínozták őket, mert el akarta venni a gyereket, de nem tudta, hanem inkább az ujjait fújta, mert megharapta az asszony. Eljött hozzám, és azt mondta, hogy elveszi a gyereket: – Én nem adom oda! Akkor fojtogatni kezdett, s a számba nyomta a vékony, puha ujjait. Én meg megharaptam, csak úgy, mintha löttek volna. Egy kicsit megijedtem, akkor ébresztetni kezdtem a Vincit, erre azt mondja: – Miért nem hagysz békén! – Te nem is hallod, hogy én jajveszékelek, sírok! Már az egész nyakam fáj a sok kínoztástól! – Hol van akkor? Add gyorsan a kést, hadd vágjam el a sarkát!

Odakészítjük a kést, s megláthatja, hogy levágjuk a sarkát.

– Várjál csak, gyere csak még egyszer!

Akkor az ablakon bekiabált:

– Taknyos, taknyos!

Az ablakon keresztül csúfolkodott. Én meg szidtam, kiabáltam, sirtam. Eljött máskor is, és a férjem leverte a kalapját. Gyorsan megfogta. Akkor ezt mondta:

– Megint itt volt, ismét eljött hozzám, és elkaptam a kalapját.

Akkor ő mesélte, hogy visszajött hozzá, és arra kérte, hogy adja vissza a kalapját.

– Én már nem adom oda a kalapod! Miért jársz el ide?!

Akkor valahogy magához vette a kalapot és eltűnt.

Hogyan is nézett ki? Olyan, mint az ember, mint egy valódi ember, úgy néz ki. Fekete köpenyt, nagy kalapot hord, olyant, mint egy rosta. A Vinci járt a faluban, amikor hazajött, akkor a *mrak* is vele jött. Később meg szidtam, és azt mondtam neki:

– Ne járkálj a faluban, mert elhozod a *mrakot*, az meg kínoz engem, te meg csak alszol. Persze nem hallok, hogy tébolyító, amit csinál, te meg csak szépen alszol, nekem meg az egész nyakam fáj, a fejem is a nyomástól.”⁴⁵

A *mrak* elleni védekezés: Az Úrangyala elharangoztával nem volt szabad nyitva tartani az ajtót. „Az alacsony, nagy kalapú embert el akarták fogni gatyamadzaggal, azt akarták a nyakába dobni és elverni, de nem

sikerült nekik. Gatyamadzagot kötnek a kilincsre; útkeresztződéseken láthatók.” „Rózsafüzért, gatyát és kést kell a párna alá tenni, nehogy elcseréljék a gyereket.” „A puska is jó ellene, szentelt golyót tesznek bele, azzal lelőhető.” „A fáradt asszonyt, amikor elnyomja az álom, akkor nyomja meg, az szólni se bír. A kulcslyukba kést kell tenni ellene, akkor nem jöhet be. Így is volt, akkor a *mrak* ezt kiabálta „kerlekaka, kerlekaka! (A kalap „ka”-szótaggal megtöltött alakja, a démonnyelvet így választják el az emberi nyelvtől a hazai zalai horvátok mellett a Dráva menti horvátok is – F. Gy.). A zalai horvátok közötti gyűjtésben másodlagosan előfordul, hogy az újszülöttet a boszorkány (*copernica*) is elcserélheti. A *mrak* az ablakon keresztül is bejöhethet, s maga után húzza a gyereket. „Aki nem teszi keresztbe a kezét és a lábát, azt megnyomja.” „Azt mondják: – Ha istentől való vagy, menj Istennel, ha ördögtől, kereszteljen meg a szent kereszt.” „Az ilyen tisztátalanok ahol tartózkodnak, ott meg kell szentelni a lakást.”

Leginkább a gyermekágyas asszonyra veszélyesek a *mrakék*, akik többen vannak, és megnyomják az embert, nő és kígyó képében. Az alvók lélegzését megakadályozzák. Néha alacsonyoknak, nagykarimájú kalappal a fején képzelik el a zalai horvátok, aki az egészséges gyereket nagyfejű, járnai nem tudó gyerekekre cseréli ki.

A Babócsa környéki horvátok, valamint a szentmihályhegyiek is ismerik a *mrakot*: nyomó és nagykalapú démonként.

Vid BALOG legújabb – a horvátországi podravainai horvátok között végzett – gyűjtésében megjegyzi: „A *mrak* megerőszkolja az asszonyokat, s a férjnek nem szabad semmit sem tenni ellene.”⁴⁶ A hazai podravainai horvátok (Lakócsa és környéke) a *mrakról* frazéma formában szólnak, azt tartva, hogy „A csecsemőt nem szabad este kivinni a házból, nehogy *mraket* kapjon” (Malo dete u mraku neje slobodno iznet vun, nek ne dobije *mrake*).

A horvátországi Bila-gorai horvátoknál rossz szellemként ismert. Az utakon és a gyalogutakon jelenik meg, az udvarokba is betér. Felnőtt emberként képzelik el. Az asszonyokra gyakrabban veszélyesebb, mint a férfiakra. Ha valamelyik nő éjszaka kimegy a kútra vagy az istállóba, ráléphet a *mrakra* (*može nagaziti na mrak*), és hőemelkedéssel járó lázba esik, hideglelőssé válik, hacsak nem segít neki valamilyen *vračara* (öntőasszony).

„Megmarja” az asszonyokat. Az oldalukon ilyenkor hurkaszerű fekete csíkok láthatók, amelyek rá pár hétre eltűnnek.

Megütheti az embert. Ettől elveszti az eszméletét, és megfeketedik.

A *mraktól* csak rossz származik és semmi jó. A betegség okozó *mrak* ellen a gyógyítást a javasasszonyok végzik, valamit enyhíthetnek a beteg fájdalmain. Napnyugtával a beteg a gyorsfolyású patakhoz megy, és ezt

mondja:

Mrak se ženi Nösül a mrak,

mračica se udaje. a mračica férjhez megy.

Niti se sa mnom rodio, Nem született velem együtt,

niti se sa mnom ushodio, nem jártunk együtt,

niti sa mnom živiš.⁴⁷ nem is élsz velem együtt.

A horvátországi Podravínában a *mrak* öreg ember, aki fejfájást hozhat, közli Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, s alakját együtt ismerteti az *orko* mitikus lénnel. Isztriában is ismert a *mrak* alakja: magas, mit a diófa, a füst-höz hasonló, elviszi az embereket és a gyerekeket, kutya képében jelenik meg, árt az újszülött pelenkáinak. A zalai horvátok képzeletében is árt a pelenkáknak, ilyenkor „bepiszkítva” a háztetőre dobják. Krk-szigeten a *mrakot* óriásnak képzelik el, alatta nem tanácsos elmen-ni.⁴⁸ Árt a kisgyermeknek (Koprivnicán, azaz Kaproncán), a gyermekágyas nőknek (Samobor) és az újszülött pelenkáinak.

Az *orko* a *mrakhoz* hasonló Maja BOŠKOVIĆ-STULLI ismertetésében, de az *orko* más, habár kezdetben a forrásuk közös volt. A szerző a szlovén KELEMINA adatát nem tartja autentikusnak, amely így hangzik: „A *mrak* a nappal bírkózik, s végül legyőzi.”⁴⁹ Cresi adat szerint a *mrak* egy állat képében jelenik meg, ami elkezd nőni, és az embert a fán, illetve a toronyban hagyja.⁵⁰

A zalai horvátok anyagával a *mrak* rokon vonásai: elviszi a gyermeket, a csecsemők pelenkáira veszélyes, óriássá nőhet – közös eredetről vallanak, míg kiegészülve a nyomással – a gyermekágyast nyomják meg leggyakrabban –, tabu alá eső szexualitásra utal. Kétségtelenül, főbb motívumaiban a *mrak/mračica* a *morával* azonos; ráolvasó két szövegünk kiegészítve a már ismert motívummal: a vješticaival (boszorkány) hozza kapcsolatba.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a magyar néphit *boszorkánya* egyesíti magában a délszláv és más népek hitvilágában megjelenő szépszájú gyermekágyas démonokat, ám incubus még a magyar néphit férfi alakjában megjelenő *lidérc* is.

A balkáni népeknél, hasonlóan más szláv és nem szláv népeknél a *mora/mura/nora* alakja körvonala-zó-dik, amely nem ismeretlen a ponnóniai térségen élő horvátok hitéletben.

Német nyelvterületen a férfi képében megjelenő *Drud* nyomja meg a gyermekágyasokat, akinek nevét a nyugat-magyarországi nyelvjárási sajátosságaihoz igazítva *trutként* ismertetnek.

A zalai, Balaton környéki horvátoknál megjelenő férfi *mrak* és a női *mračica* incubusok a Dráván túl élő horvátoknál szintén ismeretek, míg a horvát tengerparti részekben kimutatható az *orko*. A további kutatás feladata lenne alakjukat az olasz hitvilág hasonló lényeivel összehasonlítva ismertetni. Egyben, az általunk bemutatásra került anyag, főként a német hitvilág hasonló

mitikus női (Drud, Drude) és férfi (Alp) lényeivel való összevetés révén kimutatható válna a csak női gyermekágyas és az együttes női-férfi gyermekágyas incubusok közötti interetnikus kapcsolatok megléte és területi elterjedtségük határai.

Babice, milosnice – bábaboszorkány

A gyermekágyas-démonok a keleti szerbeknél a *babicek* (bábasszony) és a *milosnicek* (kegyelmesek) csak elnevezésükben mutatnak közeli rokonságot hazánk kisebb területén – Kelet-Magyarországon, Hajdú-Bihar megyében – és néhány szomszédos megyében (Békés és Szolnok) élők hitvilágában jelentkező *bábaboszorkánnyal*, ezért tartjuk fontosnak az anyag összevetését, azonban funkciójukat tekintve más, eltérő lényekről esik szó.

A szerbeknél a *babica* különösen veszélyes a gyermekágyas anyára és az újszülöttre – leginkább az első hét nap során, illetve negyven napon keresztül, míg a gyermeket meg nem keresztelik, azaz a *morahoz* állnak közel, vele azonosak.

Vranj környékén a *babiceket* lányokként, Kelet-Szerbiában öreg és csúnya asszonyokként képzeltek el. Szerbia szerte e démont *babice*, *noćnice*, illetve *veštice* (boszorkány) elnevezéssel jelölik, vagy eufemisztikusan csak *one*, azaz „ők” a nevük, ami tabunév.⁵¹

Hasonlóak hozzájuk a lengyel *noćnicék*, akikről egy 15. századi tiltó-feljegyzés emlékezik meg, ugyanis nagyon veszélyesek az újszülöttekre. A *noćnicékről* a 13. századi Rudolf-testvér a Mágia katalógusában tesz említést, valamint a 15. századi huszita iratok tartalmazzák a *noćnicék* elleni védekezést a ráolvasó szövegek mondasával.

Az emberre, élete során végig veszélyt jelentenek a *milosnicek*, akiket eufemisztikusan *tetkának* (nagynénik) neveznek. Számuk nem meghatározott, hanem a betegséghez igazodik: himlő, struma és másokhoz. Állítólag mindegyikük képes betegséget okozni, s a járványokat közösen idézik elő.

Kelet-Szerbia vidékein, ha megjelent a járvány, vagy ha várható volt, a keresztutakon a falu bejáratai előtt hatalmas tüzet raktak, ezáltal kívánták megakadályozni a betegségek a faluba történő bemenetelét, illetve így kívánták onnan elűzni, Meghatározott helyeken ételmet és italt osztottak szét, amit a betegségek okozóinak szán-

tak. Azt az idősebb asszonyok gyűjtötték össze és osztották szét. Az arra utazó is kapott belőle, valamint a résztvevők is. Semmit sem vittek haza, hanem otthagyták. Ez alkalommal hasonlóan más falusi rendezvényekhez táncoltak és énekeltek. Ilyen lakomákat ismeretek a Đerdap (Vaskapu) romániai részén fekvő szerb falvakban. Ljupkoviban a rítus *tejke* (*tetke*, nagynénik) névvel ismert.⁵² A svinjicai vlachoknál a templomkertben került sor a rítus megtartására, a Duna mellett és a falu bejáratánál *Majka Kalja* néven. Ami megmaradt az ételből és az italból, azt a Dunába dobták. Három hétre rá a falusiak a betegségdémonoknak „kiadják az útjukat”.

A *pobratimstvo* olyan megnyilvánulásával állunk szemben, amikor a természetfelettihez fűződő barátságuk, jóindulatuk elnyerése céljából áldozatot hoznak a faluközösségben élők: az „*adok, hogy kapjak!*” analógiára építkezve.

Srebrica KNEŽEVIĆ kimutatta, hogy a rítus meghatározott intervallumokban rendszeresen megismétlődött. Keddi és szombati napon kiválasztott asszonyok gondoskodtak a sikeres szervezésről és a rítus lebonyolításáról.

Slobodan ZEČEVIĆ közli, hogy e mitikus lényekről nem áll rendelkezésére kellő összehasonlító anyag. A bolgár MARINOV e láthatatlan démonokról is csak szűk szavúan tudósított, megemlítve a nekik szánt ünnepeket és áldozatokat.⁵³

A magyar néphit területileg is behatárolt *bábaboszorkánya*,⁵⁴ aki lóvá, macskává átalakulva megnyomja az alvó embert, ám alakját tekintve: emberboszorkányként, s természetfeletti lényként is más, behatároltabb, inkább a boszorkány általános jegyeit viseli magán, mintsem az ismertetett szerb *babicek-milosnicek-tetkek* vonásait.

Az anyag ismertetését azért tartottam fontosnak, hogy akár csak utalásszerűen szóljak a gyermekágyas-démonok kelet-balkáni párhuzamairól.

A gyermekágyas-démonok más szláv (lengyel és cseh) analógiák alapján kettős funkcióval rendelkeznek: elsősorban az újszülöttre és a gyermekágyas anyára rendkívül veszélyesek, valamint betegségdémonok. Jóindulatukat étel- és italáldozatok bemutatásával kívánják elnyerni.

Alakjuk csak halványan körvonalazható, eltűnő félben lévő mitikus lények.

Jegyzetek:

- ¹ BARNA 1981. 431.
- ² FRANKOVIĆ 1990. 163–154.
- ³ *Saját gyűjtés.*
- ⁴ *Saját gyűjtés.*
- ⁵ FILAKOVAC 1905. 148.
- ⁶ LOVRETIĆ 1902. 139.
- ⁷ BOŠKOVIĆ-STULLI 1959. 220.
- ⁸ ĐORĐEVIĆ 1953. 75–89.
- ⁹ KARADŽIĆ 1935.
- ¹⁰ ĐORĐEVIĆ 1953. 222.
- ¹¹ ĐORĐEVIĆ 1953. 222.
- ¹² ZEČEVIĆ 1981. 146.
- ¹³ ĐORĐEVIĆ 1953. 223.
- ¹⁴ ĐORĐEVIĆ 1953. 223.
- ¹⁵ DIKIĆ 1899. 69–70.
- ¹⁶ *Saját gyűjtés.*
- ¹⁷ *Saját gyűjtés.*
- ¹⁸ LOVRETIĆ 1902. 139.
- ¹⁹ BOŠKOVIĆ-STULLI 1959. 220–221.
- ²⁰ ĐORĐEVIĆ 1953. 233–234.
- ²¹ BV 1890.
- ²² LOVRENČEVIĆ 1979. 94.
- ²³ KARADŽIĆ 1935.
- ²⁴ DIKIĆ 1899. 70.
- ²⁵ SMR *Mora* szócikke
- ²⁶ PÓCS 1990. 110–129.
- ²⁷ BARNA 1981. 419.
- ²⁸ KOVAČEVIĆ 1890. 284–285.
- ²⁹ PÓCS 1990. 110., 125., 126.; ĐORĐEVIĆ 1953. 235.; a ráolvasást KARADŽIĆ 1935. szótárában a *Mora* címszó alatt idézi.
- ³⁰ FRANKOVIĆ 1990. 20–22.
- ³¹ PÓCS 1990. 126.
- ³² FRANKOVIĆ 1990. 20–21.
- ³³ PÓCS 1990. 126.
- ³⁴ PÓCS 1990. 115.
- ³⁵ Dušan DRLJAČA és Jovan PEJKIĆ rendelkezésemre bocsájtották kézírataikat, amit ezúttal köszönök meg a belgrádi kollégáknak.
- ³⁶ BARNA 1981. 418–419.
- ³⁷ RADENKOVIĆ 1983. 75–76.
- ³⁸ RADENKOVIĆ 1983. 77.
- ³⁹ PÓCS 1990. 116.
- ⁴⁰ PÓCS 1990. 116.
- ⁴¹ SMR
- ⁴² BARNA 1981. 418.
- ⁴³ EJSM 1993. 19.
- ⁴⁴ *Saját gyűjtés.*
- ⁴⁵ *Saját gyűjtés.*
- ⁴⁶ *Saját gyűjtés.*
- ⁴⁷ LOVRENČEVIĆ 1969–70. 96–97.
- ⁴⁸ BOŠKOVIĆ-STULLI 1959. 211–213.
- ⁴⁹ BOŠKOVIĆ-STULLI 1959. 213.; KELEMINA 1930. 114.
- ⁵⁰ BOŠKOVIĆ-STULLI 1959. 220.
- ⁵¹ ZEČEVIĆ 1981. 87–95.
- ⁵² ZEČEVIĆ 1981. 94.
- ⁵³ ZEČEVIĆ 1981. 87–93.
- ⁵⁴ DÖMÖTÖR 1981. 126–134.

Irodalom:

- BARNA Gábor 1981 A mora. Egy szláv eredetű hiedelemként a magyar néphitben.
In: Etnographia XVII. Budapest
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja 1959 Istarske narodne priče. Zagreb
- DIKIĆ, Osman 1899 Narodna praznovjerja u Hercegovini. In: Zora. Mostar
- DÖMÖTÖR Tekla 1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest
- FILAKOVAC, J. 1905 Vjerovanja (Retkovci u Slavoniji). In: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. 10. kötet. Zagreb
- FRANKOVIĆ, Đuro 1990 Mitska bića u podravskih Hrvata. In: Etnografija južnih Slavena u Mađarskoj. 9. szám. Budapest
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir R. 1953 Vampir i druga mitska bića u narodnom verovanju i predanju. In: Srpski etnografski zbornik. 66. szám. Beograd
- KARADŽIĆ STEFANOVIĆ, Vuk 1935 Srpski rječnik. Beograd
- KELEMINA, Jakob 1930 Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom. Celje
- KOVAČEVIĆ, Kosta 1890 Mora i vještica. In: Bosanska vila. Sarajevo
- LOVRENČEVIĆ, Zvonko 1969–70 Mitološke predaje Bilogore. In: Narodna umjetnost. 16. kötet. Zagreb
- LOVRETIĆ, Josip 1902 Otok. Vjerovanja. In: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. VII/1. kötet. Zagreb
- PÓCS Éva 1990 „Lilith és kísérete” (gyermekágyas-

démonoktól védő ráolvasások Délkelet-Európában és a Közel-Keleten). A hagyomány kötelékében. In: Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest

RADENKOVIĆ, Ljubinko 1983 Narodna bajanja. Beograd
SRPSKI MITOLOŠKI REČNIK (SMR) 1970. Beograd
ZEČEVIĆ, Slobodan 1981 Mitska bića srpskih predanja. Beograd

Sažetak

Autor na temelju svojih dugogodišnjih istraživanja o mitskim bićima u mađarskih Hrvata predstavlja demone s vampirističkim osobinama a koja se bića najčešće javljaju pod imenom *mora/mura/nora* te pod nazivom *mrak*, *mračica*, *trut* i *benedikt*. U arhaičnim vjerovanjima ocrtava se prastara vjera hrvatskog i drugih naroda u zle, nečiste sile, a koje u kući noću posjećuju čovjeka te mu ne daju mira u snu: pritiskuju ga, gnječe, „drucaju”, jaše ga, a naročito su opasna za dojenčad i njihove matere roditelje.

Dijete mogu zamijeniti, ukrasti.

No *Mrak* je opasan po ženu, koju siluje u snu, a njezin suprug ništa ne smije učiniti protivu njega.

Ova mitska bića se u raznim podobama i prikazama pojavljuju: u obliku psa, mačke, konja, te u slučaju *mraka*, on je muškarac s velikim, crnim šeširom („škerlakom”) na glavi, itd.

Ljudi se od napastvovanja opasnih demona kane zaštititi na razne načine. Protivu nevidenih i viđenih demonskih sila rabe razna zaštitna sredstva: češnjak, mast sa zvona osovine u tornju crkve, petrolej, noževe, vilice, ručnike, itd. Profilaktično sredstvo je i nacrtani pentagram, poznat pod nazivom kao „trutove noge” u zapadnougarskih Hrvata ili pak pod nazivom Salamunovo slovo koje se nacrtava na dovratku ili na zipku novorođenčeta, no koriste se i druge formule, na vrata se kredom ispisuje: „Nisam doma!” te *mora* tada ne može nauditi čovjeku u stanu, kada on noću spava.

Poznato je sklapanje pobratimstava, primjerice u Crnoj Gori, gdje se *mora* poziva s: „Dodi, kujo, sutra u jutro prije sunca da ti dam malo soli!”, sličan poziv je sačuvan u slučaju predanja Hrvata u Mađarskoj.

No puk se protiv nečistih sila (*mora*, vila, vještica, itd.) služi bajanjima, kazivanjem basmi, magičnih tekstova. Bajanja su bajalice izvodile pri zalasku sunca pored nekog bistrog i brzog potoka, u društvu bolesnika, gdje se bolest slala dalje s vodom.

U bajanjima se pojavljuju i kršćanski sveci koji od zlih sila: more, vještice, vile, tata i sličnih bića zaštićuju čovjeka u snu, odagnajući zle demone, koje vraćare, bajalice u magijskim formulama šalju na drugi svijet, otkud nema više povratka u ljudsku zajednicu.

Slična vjerovanja u demone postoje kod raznih naroda svijeta. U slučaju *more* podrijetlo skupnog naziva nazire se u Nijemaca, Francuza, Engleza i

slavenskih naroda. Naziv označava smrt i bijelu boju. Jedino u Crnoj Gori *mora* može biti bijela, a što nas upućuje na arhaičnost vjerovanja.

U balkanskih naroda, Srba i Crnogoraca *mora* ima slične osobine kao i vještica.

U Dalmaciji kod Hrvata u okolici Dubrovnika *morica* se rodi u crvenoj ili plavoj košuljici (placenti) te se teško može udati, naime vjeruje se da bi ona vremenom postala vještica i u svom rodu pruzrokovala smrt svojoj djeci, stoga kada se dijete rodi u crvenoj košuljici na krovu kuće valja obznanimati da se je rodilo dijete u crvenoj košuljici, pa se je vjerovalo da onda neće postati *mora*.

Mora postaje još i na razne druge načine, primjerice ako se prekrši tabu.

U Zadunavlju kod Hrvata u Zali i u sjevernom djelu Županije Šomođ (Somogy megye) te u sjevernoistočnim krajevima Hrvatske i na otoklu Krku pojavljuju se slična bića (incubusi), koja mogu biti muška ili se skupa pojavljuju, kao muška i ženska – *mrak* i *mračica*.

Naš prilog otkriva jednu prazninu glede mitskih bića mađarskih Hrvata i Srba, ujedno daje uvid u interetničke veze, imajući pri tom u vidu da folklorna znanost još na niz pitanja treba tražiti odgovore, neposredno na slavensko-njemačke-talijanske veze. Autor studije ističe da su u slučaju balkanskih naroda za novorođenče i majku roditelju isključivo opasni ženski demoni (*mora*, *babice*, *milosnice*, *noćnice*, ove potonje postoje još kod nekih drugih slavenskih naroda) te da u panonskim, primorskim i alpskim prostorima u Hrvata naporedo *mori* postoje i istovjetna muška bića, također i u njemačkim vjerovanjima. Interetničke veze su poglavito jake, naime Hrvati u zapadnim krajevima Mađarske preuzimaju i sam naziv od susjednog njemačkog življa pod nazivom *trut*, ili *trud* u okolici Szombathelya, a sjevernije u blizini Šoprona postoji naziv za ovo isključivo žensko biće pod imenom *mura* u kajkavaca i *mora* u čakavaca, dokle je kod Austrijanaca i Nijemaca to također žensko biće *Drude* i *Drud*, te postoji isključivo i muško biće, pod nazivom *Alp*, koje pritiskuje, gnječi, „druca” čovjeka.

Priopćene analogije od raznih naroda svijeta svjedoče o rasprostranjenom vjerovanju u bića s vampirističkim osobinama koja su poglavito opasna za novorođenčad i majke roditelje, kao i za ostale članove u obitelji.